

Δημοσιεύτηκε: *Koha Jone* (αφιέρωμα), 7 Οκτ. 2002
Ο *Πολίτης*, τευχ. 126 Οκτ. 2004

Τσαμουριά: πραγματικότητες και φαντασιώσεις¹

Λάμπρος Μπαλτσιώτης,

*Στο τρίχρονο γιό μου Μίσα
που πέρσι έκανε το πρώτο του ταξίδι εκτός Ελλάδας, στην Αλβανία.*

Η αλβανική γλώσσα στην Δυτική Ήπειρο: μεγέθη και αριθμοί.

Σήμερα υπάρχουν επαρκή δεδομένα που μας επιτρέπουν να έχουμε αρκετά καλή εικόνα για το γλωσσικό τοπίο τουλάχιστον για τις περιοχές που ανήκουν στην ελληνική επικράτεια, αλλά και για αυτές που ανήκουν στην αλβανική, τουλάχιστον από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, δηλαδή πριν την «ανταγωνιστική» εμφάνιση του ελληνικού και του αλβανικού εθνικισμού στην περιοχή την οποία η ελληνική ιστοριοδιφική παράδοση ονομάζει Ήπειρο. Η τσάμικη υποδιάλεκτος ομιλείτο σε μια περιοχή που ξεκινούσε από την περιοχή της Κονίσπολης², και σχηματικά οριζόταν ως εξής στα όρια της σημερινής ελληνικής επικράτειας: από το Φιλιάτι έφτανε δυτικά μέχρι την (ελληνόφωνη) πόλη της Παραμυθιάς και τα όρη Παραμυθιάς, διακοπτόταν από τα ελληνόφωνα πλέον ιστορικά χωριά του Σουλίου (τα οποία είχαν ουσιαστικά αποψιλωθεί από τον αλβανόφωνο πληθυσμό τους μετά την ήττα των Σουλιωτών στις αρχές του 19^{ου} αιώνα) μεταξύ των ορέων Παραμυθιάς και των ορέων Σουλίου, συνέχιζε νότια και ανατολικά μέχρι το όρος Τόμαρος και τις νότιες (νοητές) υπώρειές του βόρεια της Φιλιπιάδας. Στο νότο οριζόταν-με αρκετές τεθλασμένες γραμμές-βόρεια του ελληνόφωνου Θεσπρωτικού και δυτικότερα από τα χωριά Εκκλησιές και Λούτσα. Στο εσωτερικό ολόκληρης αυτής της περιοχής, που τελείωνε δυτικά στην θάλασσα, όλοι οι ντόπιοι οικισμοί μιλούσαν αλβανικά, με την εξαίρεση της ιστορικής ελληνοφωνίας της Πάργας και οι κάτοικοι ονομάζονταν Τσάμηδες, θρησκευτικά δε ήταν ορθόδοξοι και σουνίτες. Μόνο στην περιοχή της Τσαρκοβίστας, στο σημερινό νοτιοδυτικό άκρο του νομού Ιωαννίνων έχουμε εξακριβωμένη κατά τον 19^ο και 20ο αιώνα μετατόπιση από τα αλβανικά στα ελληνικά, κάτι που εκτός των άλλων οφείλεται στην γειννίαση με την ελληνική γλώσσα, αλλά και την διάρρηξη της αλβανοφωνίας, αφού πλέον το ευρύτερο ιστορικό Σούλι μιλά ελληνικά. Η ελληνόφωνη «σφήνα» που σχηματικά σχηματίζουν τα χωριά Πλαίσιο-Σαγιάδα χρειάζεται περαιτέρω έρευνα, όπως και η προσπάθεια ακριβούς απεικόνισης της αλβανοφωνίας νότια και δυτικά των Θεσπρωτικών ορέων κατά τον 19^ο αιώνα, όπου όμως σε κάθε περίπτωση υπάρχει μετατόπιση προς τα ελληνικά σε ορισμένους οικισμούς.

¹ Θέλουμε να διευκρινίσουμε ότι το κείμενο αυτό όφειλε να λάβει υπ' όψιν του το σχετικό άρθρο της M. Vickers, χωρίς σε καμία περίπτωση να στοχεύει να απαντήσει σε αυτό. Όμως μερικές αναφορές του στάθηκαν έναυσμα για τη σχεδίαση του παρακάτω κειμένου, όπως το αμέσως επόμενο κεφάλαιο και η δυσανάλογα μεγάλη έκτασή του.

² Την οποία μπορούμε να ορίσουμε ως βόρειο όριο της, αφού μέχρι εκεί εμφανίζονται τα χαρακτηριστικά συμφωνικά συμπλέγματα kl, gl, kl (βλ. M. Totoni, "Vëzhgime rreth së folmes së qytetit të Gjirokastrës", *Studime Filologjike*, 1966, τευχ. 1, σς. 77-117, σ. 111).

Κατόπιν τούτων νομίζω ότι μπορούμε να προβούμε σε μερικές διαπιστώσεις και παρατηρήσεις. Καταρχήν η ευρύτερη Τσαμουριά τον 19^ο αιώνα γλωσσολογικά συνιστούσε θύλακο αλβανοφωνίας, αφού περιβαλλόταν βόρεια από τα ελληνόφωνα χωριά του Βούρκου και τις άλλες ελληνόφωνες περιοχές, στα δε βορειοδυτικά δεν ξεπερνούσε την κωμόπολη του Φιλιατιού.³ Θεωρούμε όμως ότι με ιστορικούς όρους συνιστούσε την προς νότον ακραία επέκταση της αλβανικής γλώσσας, αφού η επικοινωνία με την αλβανόφωνη ενδοχώρα βορειότερα ήταν απρόσκοπτη και συνεχής μέχρι την χάραξη των συνόρων. Συμπερασματικά, σε σχέση με τα παραπάνω, μπορούμε να αποκαλέσουμε τουλάχιστον ευφάνταστες τις απόψεις εκείνες που κάνουν λόγο για μια ενιαία αλβανόφωνη-αλβανική περιοχή που συνέχιζε ανατολικά και έφτανε μέχρι την Καστοριά και την Φλώρινα.⁴ Δεύτερη διαπίστωση, που καταρχήν έχει γίνει από τον Μιχάλη Κοκολάκη, είναι ότι όλο το νότιο τμήμα της αλβανόφωνης περιοχής (ολόκληρος ο σημερινός νομός Πρέβεζας, τα χωριά της Πάργας, και τα χωριά νότια του Μαργαριτιού και του Γαρδικιού), αλλά και το ανατολικό τμήμα (στον νομό Πρέβεζας, στον νομό Ιωαννίνων και μια σειρά χωριών στα νοτιοδυτικά της Παραμυθιάς) ήταν αμιγώς χριστιανικά. Η διαπίστωση αυτή θεωρούμε ότι είναι σημαντική σχετικά με τη στάση των αλβανόφωνων χριστιανικών πληθυσμών, αλλά και την γενικότερη ιστορία της Τσαμουριάς. Η απουσία σημαντικών οικισμών με αλβανόφωνο χριστιανικό πληθυσμό είναι μια άλλη σημαντική διαπίστωση: οι χριστιανοί της Πρέβεζας, της Παραμυθιάς⁵, της Πάργας⁶ έχουν -ή υιοθετούν άμεσα όταν μεταναστεύουν σε αυτές- τα ελληνικά ως μητρική γλώσσα, όπως και όλοι οι σημαντικοί τότε οικισμοί στην περιοχή του Φιλιατιού, αρχίζοντας από το Πλαισίο-χωρίς να μπορούμε στη συζήτηση για την ενδεχόμενη πρότερη αλβανοφωνία του- και όλοι οι ανατολικότεροι με τη σημαντική διασπορά (εννοώ μετανάστευση) τους. Έτσι η απουσία γαιοκτητικής αλλά και αστικής τάξης, όπως και αστικού (citadins) αλβανόφωνου χριστιανικού πληθυσμού μπορεί να συμβάλει στην εξήγηση για την απουσία της αλβανικής «κίνησης» στον αλβανόφωνο χριστιανικό πληθυσμό της περιοχής.

Οι ελληνικές καταγραφές, σε συνδυασμό με μια σειρά άλλων πηγών, μπορούν με σημαντική ακρίβεια να μας δώσουν τον πληθυσμό που μιλούσε αλβανικά και πόσοι από αυτούς ήταν μουσουλμάνοι κατά την ενσωμάτωση της Ηπείρου. Υπολογίζοντας με βάση την «προσωρινήν απαρίθμηση» του 1913, η οποία μπορεί να μην είναι εξαιρετικά ακριβής αλλά μέχρι στιγμής δεν έχει αμφισβητηθεί η προσπάθεια αντικειμενικής απεικόνισης των πληθυσμιακών δεδομένων, ακόμη και στην πιο «ευαίσθητη» για το ελληνικό κράτος Μακεδονία, μπορούμε βέβαια να ισχυριστούμε ότι συνολικά ο αλβανόφωνος πληθυσμός σε όλη την Δυτική Ήπειρο δεν ξεπερνούσε τις 50.000. Μια σειρά πηγών, μεταξύ των οποίων και τα αρχεία των δύο Υπουργείων Εξωτερικών μας επιτρέπουν επίσης να ανασυνθέσουμε τον αριθμό, ειδικά των αλβανόφωνων μουσουλμάνων, ή καλύτερα της Αλβανικής μειονότητας στον μεσοπόλεμο μέχρι την φυγή της το 1944-1945. Ιδιαίτερα αξιόπιστο θεωρούμε ένα εμπιστευτικό έγγραφο του 1923, στο οποίο γίνεται υπολογισμός των μουσουλμάνων κατά νομό με βάση την απογραφή του 1920, έτος που η μαζική

³ Το συμπέρασμα αυτό δεν αλλάζει ακόμη κι αν λάβουμε υπόψη την γλωσσική μετατόπιση προς τα ελληνικά μερικών οικισμών στο έδαφος της Αλβανίας.

⁴ Ας σημειώσουμε παρενθετικά ότι οι 20 περίπου αλβανόφωνοι μουσουλμανικοί οικισμοί του σημερινού νομού Καστοριάς δεν μιλούσαν τσάμικα, όπως ακόμη και ο χριστιανικός οικισμός Πληκάτι της Κόνιτσας, και όπως βέβαια οι μουσουλμανικοί και οι χριστιανικοί οικισμοί της Φλώρινας.

⁵ Εδώ και οι ντόπιοι μουσουλμάνοι, με συγκροτημένη αλβανική ταυτότητα στα τέλη του μεσοπολέμου, έχουν μητρική γλώσσα τα ελληνικά.

⁶ Το πολύπλοκο γλωσσικό τοπίο σε χριστιανούς και μουσουλμάνους της Πάργας στις αρχές του 20ου αιώνα περιγράφει ιδιαίτερα διεισδυτικά ο Luis Salvador.

αναχώρηση μουσουλμάνων για την Τουρκία (και δευτερευόντως την Αλβανία) δεν είχε αρχίσει. Στο έγγραφο υπολογίζονται 21.800 μουσουλμάνοι με μητρική γλώσσα την αλβανική καθώς και 4.200 με μητρική γλώσσα την ελληνική στους τότε νομούς Ιωαννίνων και Πρέβεζας.⁷ Ο Γιώργος Μαργαρίτης, στο μοναδικό ίσως πραγματικά αξιόλογο κείμενο για τους μουσουλμάνους Τσάμηδες που έχει γραφτεί στην Ελλάδα, κρίνει υπερβολικούς τους αριθμούς που δίνονται σε έγγραφο στο οποίο υπάρχει υπολογισμός του Γραφείου Πολιτικών Υποθέσεων της Ιταλικής στρατιωτικής Διοίκησης, βρισκόμενο στα ιταλικά αρχεία. Σε αυτό δίνονται 26.000 «χριστιανοί αλβανοί τσάμηδες» και 28.000 «μουσουλμάνοι αλβανοί Τσάμηδες». Θεωρώ τον αριθμό των μουσουλμάνων υπερβολικό. Η εκτίμησή μου για την Τσαμουριά είναι ότι το όριο προς τα πάνω είναι οι 25.000 πριν τον πόλεμο, με πιθανότερο έναν αριθμό μεταξύ 21 και 22.000.⁸

Η υπερβολική έκταση που δόθηκε στο ζήτημα των γεωγραφικών ορίων και των αριθμών κρίθηκε απαραίτητη μπροστά στην αυξανόμενη παράθεση εξωπραγματικών μεγεθών όπως αυτή εμφανίζεται σε εκδομένα κείμενα, με χαρακτηριστικότερη την περίπτωση του Fatos M. Rrapaj, καθώς και στο γεγονός ότι αρκετοί από την επιστημονική κοινότητα υιοθετούν αυτές τις καταγραφές, είτε παίρνουν τις μετρητοίς αντίστοιχες προπαγανδιστικές των αρχών του 20ου αιώνα, είτε ακόμη αδυνατούν ή δεν θέλουν να αναγνώσουν κριτικά τα κάθε λογής αρχεία.

Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στα κράτη-έθνη

Ο ελληνικός εθνικισμός και το αντίστοιχο ελληνικό εθνικό κράτος είναι το πρώτο που εμφανίζεται στην περιοχή που θα ορίζαμε σήμερα ως νοτιότερη Αλβανία και Ήπειρο στην Ελλάδα. Η προσπάθεια ελληνικής επέκτασης σε περιοχές όπου οι ορθόδοξοι δεν έχουν μητρική γλώσσα τα ελληνικά βασίζεται στο κύρος και την σημασία που έχει η ελληνική γλώσσα, η γλώσσα του rum-millet, όχι μόνο στους ορθόδοξους. Σε αρκετές περιοχές η αξιακή της χρήση επεκτείνεται και στους μουσουλμάνους. Γιατί πέρα από το Πατριαρχείο και το εμπόριο, υπάρχει το κοινωνικό status που αντλείται μέσω της γλώσσας που μιλούσε η Αρχαία Ελλάδα, ένα οργανωμένο κράτος και ένα υφιστάμενο σχολικό δίκτυο. Μια από αυτές τις περιοχές είναι και οι σημερινή Ήπειρος στην Ελλάδα και η σημερινή νότια Αλβανία. Η επέκταση είναι τόσο σημαντική όπου σε μερικές περιπτώσεις η χρήση της αποκτά θεσμική θέση και στο ύστερο οθωμανικό κράτος. Κατ' αυτόν τον τρόπο η ελληνόφωνη-ελληνική εκπαίδευση και οι ανάπτυξη του σχολικού δικτύου στις «αλύτρωτες» περιοχές συνιστά το κατεξοχήν τρόπο διείσδυσης του ελληνικού εθνικού κράτους σε αυτές και τη συνακόλουθη ανάπτυξη μιας «ελληνικού τύπου» ταυτότητας σε σημαντικό τμήμα του ορθόδοξου πληθυσμού, ή τουλάχιστον στις ελίτ

⁷ Στο έγγραφο καταμετρούνται επίσης 1000 τουρκόφωνοι και 100 ρομανίφωνοι (βλ. Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, 1923, φακ. 6/7, «Μουσουλμάνοι κατά νομούς και μητρική γλώσσα»). Οι δικές μας μετρήσεις για την αλβανοφωνία, τόσο στην Ήπειρο όσο και στην Μακεδονία πλησιάζουν πολύ αυτές του εγγράφου.

⁸ Αφήνοντας εκτός τις λίγες εναπομείνουσες μουσουλμανικές οικογένειες στα Γιάννινα και σε άλλα μέρη της Ηπείρου. Σημειώνουμε σχετικά ότι ο Qemal Haxhihasani υπολογίζει σε 26.000 τους πρόσφυγες μετά το 1944, ενώ ο Beqir Meta σε 25000 πριν τον πόλεμο συν περισσότερους από 2000 νεκρούς. Στο πρόσφατο βιβλίο που επιμελήθηκε η Kalliopi Naska ο Αλβανός πρόξενος στα Γιάννινα το 1936 καταμετρά 23000 Αλβανούς (μουσουλμάνους) στην Τσαμουριά, καθώς και 5100 που είχαν αναχωρήσει για την Τουρκία, υπολογίζει δε σε 25-28000 όλο τον αλβανικό (ενν. μουσουλμανικό) πληθυσμό της Τσαμουριάς. Οι μετά το 1913 αναχωρήσεις μουσουλμάνων, συμπεριλαμβανομένων των μεταναστεύσεων κυρίως στις ΗΠΑ είναι δύσκολα μετρήσιμες. Σημειώνουμε τέλος ότι ο κατάλογος των θυμάτων που παραθέτει ο I. Hoxha υπολείπεται των 2000 ατόμων.

του. Ειδικά για τους Αλβανούς των εν λόγω περιοχών, οι πελασγικές και ιλλυρικές θεωρίες που εμφανίζονται στην Ευρώπη και αναπτύσσονται στην Ελλάδα καταρχήν για να δικαιολογήσουν την σημαντική παρουσία αλβανόφωνων πληθυσμών, των Αρβανιτών, εντός του πρώτου ελληνικού κράτους, χρησιμοποιούνται για να προπαγανδίσουν την «ένωση με τους αδελφούς Αλβανούς». Μάλιστα όπως πρόσφατα κατέδειξε ο Λεωνίδας Εμπειρικός είναι η μοναδική περίπτωση όπου στο «μεγάλο ελληνικό έθνος» συμπεριλαμβάνονται και μουσουλμάνοι, οι μουσουλμάνοι Αλβανοί. Ο επηρεασμός από τις θεωρίες αυτές, που άλλωστε απονέμουν αντίστοιχη «ευγενή» καταγωγή και στο αλβανικό έθνος και δημιουργούν δύο από τους βασικούς αλβανικούς εθνικούς μύθους, αυτούς της εντοπιότητας και της αρχαιότητας (και της αδιάσπαστης συνέχειας μέχρι σήμερα),⁹ αποτυπώνεται εναργώς στις ιδέες μεγάλου τμήματος των πρώτων αλβανών εθνικιστών («πατριωτών» κατά την αλβανική ορολογία)-από τον J. Vreto μέχρι τον Thimi Mitko- στην προσπάθεια ανίχνευσης για τη δημιουργία μιας εθνικής ιδεολογίας. Η Ελλάδα, ως μεγάλη πατρίδα, είναι υπαρκτή, ακόμη και για απτούς υλικούς λόγους, όπως οι «εγγυήσεις» για οικονομική ανάπτυξη και εισδοχή σε μια ευρωπαϊκού τύπου κοινωνία, μέχρι τη δημιουργία του αλβανικού κράτους σε ένα σημαντικό τμήμα των ορθόδοξων Αλβανών. Οι παραπάνω θέσεις σε συνδυασμό με την προαναφερθείσα απουσία αλβανόφωνων χριστιανικών ελίτ στην Τσαμουριά, καθώς και η γεινίαση με το ελληνικό κράτος και τα Γιάννινα μπορούν επαρκώς να εξηγήσουν την ταύτιση των εξαθλιωμένων οικονομικά Αλβανών χριστιανών της Τσαμουριάς με το ελληνικό κράτος και στη συνέχεια με το ελληνικό έθνος με ελάχιστους κραδασμούς.¹⁰ Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχαν αισθήματα *συνανήκειν* με τους Αλβανούς μουσουλμάνους, αλλά αυτά δεν θα μπορούσαν να ορισθούν ως εθνικά-όπως θα τα βλέπαμε με τα μάτια το σήμερα και όπως συνάγεται από αυτά που αναπτύσσονται παρακάτω, αλλά ως εθνοτικά, στο βαθμό μάλιστα που οι διαφοροποιήσεις στην κοινωνικοοικονομική συγκρότηση με τους «ορεινούς γκραικούς» επικαθόριζαν αυτές τις στάσεις.¹¹

Μεσοπόλεμος και «καθαρές λύσεις»

Η διαδικασία κτήσης μιας εθνικής αλβανικής ταυτότητας στον μουσουλμανικό πληθυσμό της Τσαμουριάς και η ταύτιση της τύχης του με το αλβανικό εθνικό κράτος και το αλβανικό έθνος ενσωμάτωσε όλες τις αντιφάσεις και αντιθέσεις που έλαβαν χώρα στην περιοχή από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Όπως θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε στη συνέχεια, η ολοκλήρωση αυτής της διαδικασίας δεν συμβαίνει παρά μετά την ανταλλαγή πληθυσμών και τις αρχές της δεκαετίας του 1930. Αν και οι «καθυστερημένες» εθνοποιητικές διαδικασίες στα Βαλκάνια μας παιδεύουν μέχρι σήμερα, θεωρώ κομβικό σημείο να κατανοηθεί ότι καμία εθνική ταυτότητα δεν συνοδεύει τα γονίδια των ανθρώπων. Τα ιδεολογήματα

⁹ Αξίζει να σημειωθεί ότι οι ίδιες θεωρήσεις (εντοπιότητα και αρχαιότητα-αδιάσπαστη συνέχεια) συνιστούν και δύο από τους ισχυρότερους *ελληνικούς εθνικούς μύθους*.

¹⁰ Ας μην ξεχνάμε ότι ακόμη και στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ο χριστιανικός πληθυσμός της Τσαμουριάς είναι αδιάφορος για την ελληνική πολιτική, η οποία άλλωστε περισσότερο ενδιαφέρεται να συγκροτηθεί στις προς βορρά διεκδικήσεις της. Για παράδειγμα η ίδρυση ελληνικών σχολείων στη Μουζακιά την απασχολεί πολύ περισσότερο από την (ίδρυση) στην Τσαμουριά. Οι μέχρι τώρα δημοσιεύσεις ελληνικών αρχείων, που συνιστούν την κυριότερη πηγή και οι προφορικές μαρτυρίες μας επιτρέπουν να μιλήσουμε για ελάχιστους κραδασμούς, σε κάθε περίπτωση όμως αυτοί ήταν μικροί.

¹¹ Τα προ-εθνικά αυτά αισθήματα δεν εξελίχθηκαν σε εθνικά, ούτε σε μια χαλαρή διαβάθμιση, αφού κάθε πιθανότητα τέτοιας μετάβασης ακυρώθηκε από την παρουσία του ελληνικού κράτους στην περιοχή και ότι αυτό συνεπαγόταν.

των «εθνών εν υπνώσει» που χρησιμοποιούνται στην ελληνική και αλβανική ιστορία (χαρακτηριστικός ο όρος *relindja*)-και λίγο πολύ σε κάθε εθνική ιστορία- όχι μόνο δεν βοηθούν αλλά συσκοτίζουν τις κοινωνικές διαδικασίες που οδήγησαν στη δημιουργία των εθνών-κρατών, στα Βαλκάνια τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα. Οι γαιοκτητικές μουσουλμανικές ελίτ της Τσαμουριάς δεν συμμετέχουν, τουλάχιστον απ' όσο γνωρίζουμε σήμερα, στο αλβανικό κίνημα, εκτός από το μεγαλύτερο τμήμα αυτών του Φιλιατιού. Μπορούμε με σχετική βεβαιότητα να πιστεύουμε ότι τις παραμονές της προσάρτησης της Ηπείρου στην Ελλάδα οι ελίτ αυτές δεν πρόσμεναν μια μητέρα-πατρίδα, την Αλβανία. Άλλοι «κοιτούσαν» προς την Αλβανία,¹² άλλοι προς την Τουρκία, και άλλοι ακόμη προς την Ελλάδα. Ας μην ξεχνάμε ότι σημαντικές προσωπικότητες, ενταγμένοι στο πάνθεον της αλβανικής εθνικής ιστορίας, ήταν ταυτόχρονα είτε θεωρητικά είτε λειτουργικά υπερασπιστές (ή και θεμελιωτές) του νέου τουρκικού κράτους και έθνους.¹³ Οι «αποκλίσεις» αυτές δεν συνιστούν βέβαια μιαν αλβανική ιδιαιτερότητα, αλλά κλασσικά παραδείγματα σε υπό διαμόρφωση έθνη-κράτη και αντίστοιχες ιδεολογίες. Παρ' όλους τους προφανείς σκοπούς της ελληνικής ιστοριογραφίας και της προπαγάνδας του Μεσοπολέμου, δηλαδή της αποσύνδεσης των μουσουλμάνων Τσάμηδων με την Αλβανία και της θεώρησής τους ως «εθνικά τυχοδιώκτων» ή ως παραστρατημένων Ελλήνων (μέσω των θεωριών που αναφέραμε παραπάνω), και τις αντεστραμμένες ή ψευδείς αναγνώσεις που γίνεται στις πηγές, διαφαίνεται ότι η ασφάλεια που παρείχε η «αφοσίωση» στο μουσουλμανικό *millet*-ή στο νεόκοπο τουρκικό κράτος-, στις γαιοκτητικές ελίτ της Τσαμουριάς συνεχίζεται και μετά την ένταξή τους στο ελληνικό κράτος. Προφανώς και ήταν λιγότερο παρακινδυνευμένη η μετανάστευση τέτοιων οικογενειών (πριν και μετά το 1913 στην Τουρκία παρά στην Αλβανία. Ακόμη (χρονικά εννοώ), και η «αποδοχή» τους στο ελληνικό έθνος συνεχίζει να αποτελεί μια δυνατότητα γι' αυτούς και την ελληνική κοινή γνώμη. Ανάλογες διαπιστώσεις μπορούμε να κάνουμε και για τον υπόλοιπο μουσουλμανικό πληθυσμό, στην τεράστια του πλειοψηφία φτωχό ή και εξαθλιωμένο αγρότη.

Αυτό που ισχυριζόμαστε είναι ότι η συγκρότηση μιας αλβανικής μειονότητας επέρχεται αρκετά αργά. Η ρήξη της γαιοκτητικής ελίτ με το ελληνικό κράτος οφείλεται κυρίως στην αγροτική μεταρρύθμιση και την ουσιαστική κατάργηση των μεγάλων ιδιοκτησιών, οι οποίες στις περιοχές που ενσωματώθηκαν μετά το 1912-1913 στο ελληνικό κράτος πλήττει κυρίως μουσουλμάνους. Πέραν τούτου όμως η

¹² Η παρουσία στην Τσαμουριά ενός υποτυπώδους αλβανόγλωσσου σχολικού δικτύου που απευθυνόταν στους μουσουλμάνους, όπως προκύπτει κυρίως από την δημοσίευση αρχείων του ελληνικού Υπ. Εξ. την οποία πραγματοποίησε η Ελευθερία Νικολαΐδου, θεωρούμε ότι δεν αμφισβητεί, αλλά επιβεβαιώνει τη θέση μας. Θα αναφέρουμε ακόμη ότι στη συζήτηση και τις αποφάσεις για το αλφάβητο στα τέλη της δεκαετίας του 1900 αντιπροσωπεύονται μόνο το Φιλιάτι και η Παραμυθιά από την περιοχή, ενώ για παράδειγμα συμμετέχουν δύο από τα τρία αλβανόφωνα χριστιανικά χωριά της Φλώρινας. Το Φιλιάτι και πολύ λιγότερο η Παραμυθιά, μπορούν να θεωρηθούν οι μοναδικοί δύο οικισμοί με παρουσία «αλβανιστών»-κατά την ελληνική ορολογία της εποχής- τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Στον πρώτο μάλιστα, όπως μαρτυρείται από τις πηγές, η κίνηση είχε αγκαλιάσει ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού. Σε όλον τον καζά του Μαργαριτίου (*Margëllës* μόνο έτσι να μπει) η παρουσία μπέηδων με συμπάθεια έστω προς την αλβανική κίνηση είναι ισχυρή. Στην όλη ανάλυσή μας για την Τσαμουριά δεν περιλαμβάνουμε την Πρέβεζα, με ισχυρή πρώιμη παρουσία στον αλβανικό εθνικισμό γιατί η θέση της, εκτός συμπαγούς αλβανοφωνίας, η αστική (*citadin*) κατά βάση σύσταση του μουσουλμανικού πληθυσμού της, παρόλο ότι οι περισσότεροι κατάγονται από την Τσαμουριά, η κοινωνικοοικονομική διαφοροποίησή της σε σχέση με τις πόλεις της Τσαμουριάς και η μη άμεση επαφή της με τα τεκταινόμενα σε αυτήν δεν την εντάσσουν δικαιωματικά σε μια εξέταση για την Τσαμουριά.

¹³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα ενός με απώτερη καταγωγή από την περιοχή που εξετάζουμε είναι του πρεβεζάνου *Abedin Dino*.

αντιμετώπιση των μουσουλμάνων ως πολιτών β' κατηγορίας, γεγονός που δεν οφείλεται σε μια συγκροτημένη πολιτική διακρίσεων από τη μεριά του ελληνικού κράτους τουλάχιστον μέχρι τις ανταλλαγές,¹⁴ αλλά σε μια διαπλοκή κεντρικών κατευθύνσεων και τοπικών πολιτικών, δημιουργεί τις συνθήκες μειονοτικοποίησης των μουσουλμάνων Τσάμηδων. Εάν μάλιστα προσθέσουμε τα υλικά οφέλη που προσδοκά το χριστιανικό στοιχείο της περιοχής εις βάρος των μουσουλμάνων, ειδικά μετά τις ανταλλαγές, τότε μπορούμε να σχηματοποιήσουμε τις αρχές της ρήξης μεταξύ μουσουλμάνων απ' τη μια και κράτους και χριστιανών από την άλλη. Ενδεικτικό είναι ότι το 1917 στην αναταραχή που ακολούθησε την σύντομη ιταλική παρουσία στην Ήπειρο μπορούν να ανιχνευθούν κείμενα και πράξεις Αρωμούνων (Βλάχων) που δηλώνουν την εθνική τους υπαγωγή στη Ρουμανία, ενώ αντίθετα τα κείμενα και οι πράξεις των μουσουλμάνων, τουλάχιστον στην Τσαμουριά-γιατί στα Γιάννινα, αλλά ακόμη και στην Κόνιτσα τα πράγματα είναι διαφορετικά- εκφράζουν τη διαμαρτυρία τους για την ελληνική διοίκηση, αλλά όχι την υπαγωγή τους στο Αλβανικό έθνος.¹⁵ Η συγκροτημένη πολιτική σκληρών πιέσεων και εκφοβισμού των ελληνικών αρχών ώστε να αναγκαστούν να «υπαχθούν» οι μουσουλμάνοι της Τσαμουριάς στις ελληνοτουρκικές ανταλλαγές πληθυσμών όχι μόνο συνιστούν το κομβικό στοιχείο στη ρήξη αλλά και δημιουργούν την ψυχολογική ισχύ στους χριστιανούς της περιοχής-και στις τοπικές ηπειρωτικές ελίτ-να θεωρήσουν ως παρείσακτο και εξοβελιστέο τον μουσουλμανικό πληθυσμό της Τσαμουριάς.¹⁶ Ο φόβος του ελληνικού κράτους για τον συγχρωτισμό δύο κοινοτήτων που τουλάχιστον (at least) μιλούν την ίδια γλώσσα, δίπλα στα αλβανικά σύνορα, θεωρούμε ότι αποτελεί έναν ακόμη παράγοντα στην πολιτική του.

Η σαφής μειονοτικοποίηση του πληθυσμού μετά τις ανταλλαγές τροφοδοτεί την (περαιτέρω) σύνδεση με το αλβανικό κράτος, η οποία με τη σειρά της διαμορφώνει σταδιακά μιαν αλβανική εθνική ταυτότητα. Ή για να το πούμε αλλιώς η μειονότητα «χρειάζεται» πλέον την προστασία του αλβανικού κράτους και τη σκέπη του αλβανικού έθνους. Η σχέση αυτή εμπεδώνει την συγκρότηση της σε μια τυπική βαλκανική μειονότητα του Μεσοπολέμου κάτι που με τη σειρά του ανατροφοδοτεί την εχθρική στάση των ελληνικών αρχών. Η σταδιακή αυτή μετατόπιση καταδεικνύεται από το αίτημα ίδρυσης σχολείων αλβανικής γλώσσας: η «ανακάλυψή» του γίνεται αρκετά αργά (μόλις το 1925 έχουμε την πρώτη αναφορά στα αρχεία του αλβανικού Υπ. Εξ.) και μόνο σταδιακά πιέζεται το ελληνικό κράτος. Η δε πίεση του τοπικού πληθυσμού σε κάθε περίπτωση δεν φαίνεται να είναι τόσο καθοριστική στην περιορισμένη ευόδωσή του (αιτήματος), όσο η λογική των ανταλλαγμάτων μεταξύ του ελληνικού και του αλβανικού κράτους.¹⁷ Η σκληρή πολιτική καταστολής και διακρίσεων της δικτατορίας Μεταξά και οι εξορίες άρρενων Τσάμηδων προαναγγέλλουν την πλήρη διάρρηξη των σχέσεων χριστιανών και κράτους και μουσουλμάνων.

Ότι ακολούθησε στην Κατοχή-και είναι κάτι στο οποίο εξαντλείται η ελληνική βιβλιογραφία και η ελληνική προπαγάνδα- καταδεικνύει ότι υπό την καθοδήγηση της ελίτ των μπέηδων σημαντικό τμήμα του αλβανικού πληθυσμού συντάχθηκε σε μια προσπάθεια αναδιάταξης της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Πίσω

¹⁴ Τουλάχιστον όπως έχει προκύψει από τη μέχρι τώρα έρευνα.

¹⁵ Με την επιφύλαξη ότι δεν έχω ολοκληρωμένη εικόνα των πηγών αυτής της περιόδου.

¹⁶ Οφείλουμε εδώ να σημειώσουμε την πολύ διαφορετική ιστορική πορεία των αλβανόφωνων μουσουλμανικών κοινοτήτων της Καστοριάς και της Φλώρινας.

¹⁷ Τα παραπάνω συνάγονται όχι μόνο από τα αρχεία του αλβανικού Υπ. Εξωτερικών για την Τσαμουριά (που εκδόθηκαν από την Κ. Naska), αλλά και από τα αντίστοιχα αρχεία του ίδιου Υπουργείου της Ελλάδας (τμήμα των οποίων εξέδωσε ο Βασίλειος Κόντης).

από τις βιαιότητες και τις ωμότητες που διέπραξαν άτομα και οι οργανωμένες ομάδες των (μουσουλμάνων) Τσάμηδων-αλλά και πίσω από την «αντίδραση» των ντόπιων χριστιανών (Τσάμηδων και μη) στη συνέχεια υποκρυπτόταν βασικά το ζήτημα της ιδιοκτησίας της γης.

Η *en bloc* ταύτιση της αλβανικής μειονότητας ως εγκληματιών και συνεργατών των φασιστών πράγματι είναι ένα εφεύρημα της ελληνικής πλευράς, που το είδαμε να χρησιμοποιείται σε πολλές περιπτώσεις τότε στην Ευρώπη και σήμερα να επανέρχεται στα Βαλκάνια, με βαθιά ιδεολογική και πολιτική σημασία. Η «αλβανική απάντηση» όμως είναι αρκετά σαθρή αφού προσπαθεί να αντιτάξει όχι μόνο ανυπαρξία των εγκλημάτων αλλά και την υποτιθέμενη σύνταξη των μειονοτικών με τον αριστερό και αντιφασιστικό ΕΛΑΣ (Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό), κάτι που μάλιστα προσθέτει θετικά πρόσημα στην ελληνική κοινωνία.¹⁸

Αντίστροφα η πλήρης απόκρυψη των σφαγών της μειονότητας από τις δυνάμεις του ΕΔΕΣ, που χαρακτηρίζει την ελληνική πλευρά, «διαφημίζεται» και προπαγανδίζεται, με υπερβολές και αστήρικτες αιτιάσεις από την αλβανική πλευρά. Αυτό δεν σημαίνει ισοσκελισμό των δύο περιόδων, τακτική που αποτελεί και την «τελευταία γραμμή άμυνας» της ελληνικής ιστοριογραφίας. Κι αυτό γιατί, ασχέτως θυμάτων και άλλων πλευρών της κάθε μιας περιόδου, υπάρχει μια σημαντική διαφορά ποιότητας. Αυτό που έπραξε ο ΕΔΕΣ ήταν μια προμελετημένη εθνοκάθαρση, σύμφωνα με τον όρο που χρησιμοποιούμε σήμερα: σκοπός ήταν η εκδίωξη της μειονότητας, και ένα από τα μέσα ήταν οι σφαγές. Και ο ΕΔΕΣ μπορεί να μην ήταν το συντεταγμένο κράτος, λίγο καιρό αργότερα όμως συμμετείχε στο κράτος. Άλλωστε το ελληνικό κράτος δεν φαίνεται να αμφισβητεί, αλλά αντίθετα επικυρώνει τις πολιτικές αυτές, οργανώνοντας μάλιστα με σύστημα πλέον την μετακίνηση ελληνόφωνων και βλαχόφωνων στα τσαμοχώρια.

Από τον «καιρό του Χότζα» στις μέρες μας. Μερικές σκέψεις για το σήμερα

Αν και η χοτζική περίοδος διακρίνεται για τον ιδιότυπο «σοσιαλιστικό» βαλκανικό εθνικισμό της, το ζήτημα των Τσάμηδων δεν συνιστά αιχμή της πολιτικής της. Αν και η Τσαμουριά συνιστά «αλβανικό έδαφος», το θέμα αντιμετωπίζεται με μετριοπάθεια. Εντάσσεται στο συνολικό ιδεολόγημα περί αδικημένου, φτωχού πλην τίμιου έθνους που διατρέχει όλη την αλβανική κοινωνία, όπως αυτό εξελίχθηκε μεταπολεμικά. Από την άλλη, οι Τσάμηδες-και όχι μόνο οι σφαγές και η αναγκαστική έξοδος- εξαφανίζονται από τον ελληνικό λόγο. Ο Βασίλης Κραβίτης, για παράδειγμα, από τους ελάχιστους που αναλαμβάνουν το «γράψιμο της ιστορίας» και τη διαμόρφωση της ελληνικής αφήγησης για το ζήτημα, προσδίδει μια γενετική αιτία στη συμπεριφορά των μουσουλμάνων, δημιουργεί την εικόνα ενός πληθυσμού που το μόνο που έκανε-και παντα-ήταν ωμότητες εναντίον των χριστιανών και αποκρύπτει πλήρως την εθνοκάθαρση και τις σφαγές, αφιερώνοντας σε ένα βιβλίο του μόνο μια σελίδα στην «εκδίκηση» όπως γράφει των χριστιανών. Η πλήρης αποσιώπηση (*erasure* (*muting*) και στα αγγλικά ο όρος) και απόκρυψη για κάθε εθνική, εθνοτική και γλωσσική ετερότητα κυριαρχεί σε όλη την μεταπολεμική Ελλάδα της *εθνοκορροσύνης* μέχρι την δεκαετία του 1990, καθιστώντας αόρατους βέβαια και τους αλβανόφωνους χριστιανούς της περιοχής, οι οποίοι όμως σε καμία περίπτωση (όπως και προπολεμικά-και μαζί με αυτούς και οι μουσουλμάνοι), δεν αντιμετώπισαν

¹⁸ Σε αντίθεση με την τάση στη σύγχρονη Αλβανία το στίγμα και η απαξία του συνεργάτη με τις Δυνάμεις Κατοχής είναι ιδιαίτερα έντονα. Ένα μικρός αριθμός μουσουλμάνων όντως συμμετέχει στον ΕΛΑΣ.

την απαγόρευση της γλώσσας τους ως πολιτική αιχμής και ωμής καταπίεσης όπως συνέβη με τους σλαβόφωνους της Μακεδονίας.

Μετά το 1991 όμως ο ερχομός στην επιφάνεια του ζητήματος των Τσάμηδων και της Τσαμουριάς είναι εμφανής και χρησιμοποιείται από την αλβανική πολιτική ως όπλο στις ελληνοαλβανικές σχέσεις.¹⁹ Η αναγόρευση σε γενοκτονία των γεγονότων του 1944-1945 από την αλβανική βουλή απλώς επιβεβαιώνει την εθνική τύφλωση και υποστηρίζει την άποψη ότι μια ανιστορική εθνικιστική πολιτική μπορεί να είναι καλή εσωτερική και εξωτερική πολιτική, θυμίζει δε αρκετά την πιο πρόσφατη αναγόρευση σε γενοκτονία των σφαγών και των εκτοπισμών που διεπράχθησαν κατά των ελληνικών πληθυσμών στη Μικρά Ασία.²⁰

Τα τελευταία πέντε περίπου χρόνια αναπτύσσεται στην Αλβανία ένας εθνικιστικός λόγος στον οποίο η Τσαμουριά κατέχει προνομιακή θέση δίπλα στο Κόσοβο και την Δημοκρατία της Μακεδονίας. Ενώ στην Ελλάδα η χρήση της επιστήμης ως εργαλείου κρατικής πολιτικής και προπαγάνδας έχει τις τελευταίες δύο δεκαετίες υποχωρήσει σημαντικά-και ο αλτρωτικός λόγος για την «Βόρειο Ήπειρο» έχει περιθωριοποιηθεί, αντίθετα στην Αλβανία διατηρεί ακέραια αυτήν της την λειτουργία, λόγω (και μέσω) της οποίας άλλωστε ανδρώθηκε.²¹ Παρακολουθώντας κανείς τις σχετικές δημοσιεύσεις και εκδόσεις, όχι μόνο μπερδεύεται ανάμεσα στην φτηνή προπαγάνδα και την υποτιθέμενη επιστημονική προσέγγιση, αλλά συναντά μνημεία λόγου μίσους (hate speech) όπως το βιβλίο του Arben Kondi *Rikthim në Çameri*, εκδομένο το 2001 και αλτρωτικού παραλληλήματος. Ας δούμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από ένα βιβλίο του Albert Kotini του 2000: “Sot aksioma jonë kombëtare është: Problemet për zgjidhje kombëtare (Çamëri-Dibër-Kosovë) të kenë një strategji, një platformë dhe me një emrues të përbashkët si çështje që përbëjnë palcën e jetës së shqiptarizmit.” Τέτοιες προσεγγίσεις όχι μόνο απέχουν από την πραγματικότητα, αλλά στο βαθμό που υιοθετούνται από σημαντική μερίδα της αλβανικής κοινωνίας και αντανakλώνται στον πολιτικό λόγο δυσχεραίνουν την λογική προσέγγιση των ζητημάτων.

Η ταύτιση της Ελλάδας με το καθεστώς Μιλόσεβιτς, η διαπλοκή των Τσάμηδων με θέματα όπως των (ορθόδοξων) αλβανόφωνων της Δυτικής Ηπείρου, των δικαιωμάτων των αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, ή ακόμη...και των Αρβανιτών της Νότιας Ελλάδας, όχι μόνο προβληματίζει και τον πιο καλόπιστο Έλληνα πολίτη αλλά δημιουργεί μια επικίνδυνη υποθήκη για το μέλλον. Η θεώρηση της Τσαμουριάς ως σκλαβωμένου εδάφους δεν είναι επικίνδυνη για την Ελλάδα, αλλά πρωτίστως για την αλβανική κοινωνία.

Η βαρύνουσα σημασία τέλος αναφορά στο ζήτημα της Ακαδημίας Επιστημών της Αλβανίας το 1998,²² που συνεχίζει την παράδοση των Ακαδημιών των χωρών της πρώην Ανατολικής Ευρώπης στη χάραξη και ιδεολογική κάλυψη «εθνικών πολιτικών»,²³ είναι πολύ χαρακτηριστική των ιδεοληψιών που επικρατούν

¹⁹ Είναι ζήτημα που εκφεύγει αυτού του άρθρου σε τι βαθμό αυτό ανατροφοδοτείται από τον αλτρωτικό ημιεπίσημο, και κάποιες φορές επίσημο ελληνικό λόγο του πρώτου μισού της δεκαετίας του 1990 για την «Βόρεια Ήπειρο», ή και από την ίδια την ελληνική πολιτική στην Αλβανία.

²⁰ Έλληνες, Αλβανοί, άλλοι Βαλκάνιοι και «πολιτισμένοι Ευρωπαίοι» με αυτή την λογική έχουν διαπράξει από καμιά ντουζίνα γενοκτονίες ο καθένας.

²¹ Η δημόσια παρουσία και το έργο αρκετών ελλήνων επιστημόνων, μια δεκαετία περίπου πριν, στην έξαρση του Μακεδονικού στην Ελλάδα, κάθε άλλο παρά δείχνει μια δομική γενικευμένη απαγκίστρωση από αυτή τη χρήση.

²² Βλ. σε *Platformë për zgjidhjen e çështjes kombëtare shqiptare*.

²³ Στα δε Βαλκάνια με ...ένδοξο τρόπο, όπως στη Βουλγαρία στη δεκαετία του 1980 όπου έδωσε με τον τρόπο της πράσινο φως στις διώξεις των μουσουλμάνων και στις αρχές της δεκαετίας του 1990

στην κοινωνία περισσότερο, παρά ευτυχώς στον πολιτικό κόσμο. Η αναφορά σε “Αλβανούς της Ελλάδας” στις ημέρες μας, ο υπολογισμός σε 30000 των Αλβανών που ζουν στη Τσαμουριά, στην Φλώρινα και στην ...Καστοριά, η θεώρησή τους ως “minoritet etnik-linguistik” και θέση ότι πρέπει να ασκηθεί πίεση για τα δικαιώματά τους και η αλβανική κυβέρνηση να πάρει σχετικές πρωτοβουλίες²⁴ δεν είναι μια συναισθηματική έκρηξη απέναντι στην Ελλάδα που έχει τη δύναμη να επιβάλει ανάλογες πολιτικές και μια κίνηση τακτικής. Η διαπίστωση ότι μετά από δέκα χρόνια ελληνικής πολιτικής στη Χιμάρα ένα τμήμα των Χιμαραίων που (δηλ. από αυτούς που) είναι ελληνόφωνοι έχουν μια –έστω και ιδιαίτερου τύπου-αλβανική εθνική ταυτότητα, ή ότι οι δεύτερης γενιάς αστικοποιημένοι μειονοτικοί έλληνες εκτός μειονοτικών ζωνών στην πλειοψηφία τους νιώθουν λίγο-πολύ Αλβανοί, πράγματι δεν γίνεται εύκολα (ή και καθόλου) αποδεκτή στην Ελλάδα. Το πρόβλημα είναι ότι δεν γίνεται κατανοητή. Τα εθνικά στερεότυπα και στην Αλβανία εμποδίζουν να ειπωθεί πραγματικότητα. Με λίγα λόγια ένας μορφωμένος Αλβανός διαβάζοντας την αλβανική βιβλιογραφία και 4-5 ονόματα ορθόδοξων Τσάμηδων που συνεργάστηκαν με τους μουσουλμάνους στην Κατοχή σχηματίζει, άθελά του, την εικόνα ότι πολλοί ορθόδοξοι αλβανόφωνοι σχετίστηκαν με την Αλβανική Μειονότητα, ότι κι αυτοί νιώθουν Αλβανοί. Αποκτά μια εντελώς ψευδή εικόνα αφού πίσω από αυτά τα 5 ονόματα και 1-2 οικισμούς στο νοτιοδυτικό τμήμα που κράτησαν μια παθητικά φιλική στάση, η στάση του εν λόγω πληθυσμού ήταν σαφώς εχθρική και κανένα φιλοαλβανικό συναίσθημα δεν αναπτύχθηκε. Η ανάλυση που κάναμε παραπάνω για τον μεσοπόλεμο, η «επιτυχημένη» ιδεολογική πίεση που ασκήθηκε από το ελληνικό κράτος οδήγησε στην απόλυτη ένταξη του ορθόξου αλβανόφωνου πληθυσμού, που άλλωστε ποτέ δεν βίωσαν διακρίσεις, έστω με κάποια πολιτική σημασία, λόγω γλώσσας. Αντίθετα οι σλαβόφωνοι της Μακεδονίας, χωρίς να θέλω να συγκρίνω την ιστορική τους διαδρομή, όχι μόνο στην Κατοχή σε σημαντικό τμήμα τους εξεδήλωσαν και δημοσιοποίησαν μια Βουλγαρική ή φιλοβουλγαρική θέση, αλλά και μετά το 1990 σε ένα μικρό τμήμα τμήμα τους έχει αναπτυχθεί μια εθνική μακεδονική και και σε ένα όχι αμελητέο μια εθνοτική μακεδονική ταυτότητα. Αντίθετα οι ορθόδοξοι αλβανόφωνοι της Τσαμουριάς, πάντα πολίτες «α’ κατηγορίας», ακόμη και στην κίνηση της δεκαετίας του 1980 για την διατήρηση της γλώσσας, στην οποία συμμετείχαν όχι μόνο Αρβανίτες της Νότιας Ελλάδας, αλλά και της Φλώρινας και του Εβρου, καθολικά δεν συμμετέχουν, παρόλο ότι η γλώσσας στις περισσότερες περιπτώσεις είναι πιο ζωντανή. Δεν αρκεί η «ιδεολογική αστυνόμευση» των μηχανισμών του κράτους μετά 1945 για να εξηγήσει το φαινόμενο, σαφώς άλλωστε χαλαρότερη από την Μακεδονία. Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί πίεσης λειτούργησαν επιτυχημένα στο βαθμό που σήμερα οι ίδιοι όχι μόνο αποστρέφονται τον προσδιορισμό Τσάμηδες αλλά τείνουν και να θεωρούν διαφορετική τη γλώσσα τους από τα ...αλβανικά. Τα φαινόμενα αυτά, γνωστά στη βιβλιογραφία από ανάλογες περιπτώσεις κοινοτήτων, που βέβαια δεν μπορούμε να αναλύσουμε σε δύο γραμμές, είναι ενδεικτικά σε κάθε περίπτωση της απόλυτης ένταξής τους. Το ότι και σήμερα ακόμη είναι η πιο αόρατη μη ελληνόφωνη ομάδα στην Ελλάδα, δεν είναι αποτέλεσμα μόνο κρατικής πολιτικής, αλλά και στρατηγικής των ίδιων των κοινοτήτων σε μια περιοχή που το στίγμα του αίματος είναι ακόμη ζωντανό. Πράγματι εμπειρικά μπορεί να διαπιστωθεί -παρά την δεξιά τους πολιτική τοποθέτηση- μια συμπάθεια προς την Αλβανία, την χώρα που «μιλάνε σαν και μας» (ή «περίπου σαν και μας») και τους Αλβανούς. Η διαπίστωση για παράδειγμα ότι ως «τραγούδια μας» θεωρούν και πολλά

στην Σερβία. Ανάλογη είναι και η πρόσφατη παρέμβαση της Ακαδημίας της Δημοκρατίας της Μακεδονίας.

²⁴ Οι Αρβανίτες της νότιας Ελλάδας κατατάσσονται ως “Minoritetet linguistiko-kulturore shqiptare”.

του αλβανικού νότου δεν καταδεικνύει από μόνη της τίποτε παραπάνω.²⁵ Η μη υφιστάμενη σήμερα και στο παρελθόν πολιτική διακρίσεων και η μη διεκδίκηση από μεριάς τους μειονοτικών δικαιωμάτων, έστω και με έμμεσο τρόπο, η ανυπαρξία του ανάλογου λόγου, χωρίς να αμφισβητεί κανείς την ασφυκτική ελληνική πολιτική σε αυτά τα ζητήματα, καθιστά περιττή τη συζήτηση για μειονότητα στην Τσαμουριά. Με βάση την έρευνά μου, πιστεύω ότι ακόμη και αν κάνουμε την υπόθεση ότι στο μέλλον υπάρξει αίτημα ή δυνατότητα διδασκαλίας της αλβανικής γλώσσας για τους αλβανόφωνους στην περιοχή, αυτό δεν θα σημαίνει μια στενότερη σχέση με το αλβανικό έθνος και κράτος, αλλά θα υπαχθεί σε μια ελληνική εθνική κατηγορία, αυτή των Ελλήνων Αρβανιτών (που συμπεριλαμβάνει τους Αρβανίτες του Νότου), «καθαρότερων» Ελλήνων από τους Έλληνες.²⁶

Πρόπερσι στα Τίρανα σε ένα συνοικιακό βιβλιοπωλείο είδα σε περίοπτη θέση έναν από αυτούς τους χάρτες στους οποίους η Μεγάλη Αλβανία φτάνει μέχρι την Καρδίτσα της Θεσσαλίας-στο μέσον της Ελλάδας-, γέλασα και σκέφτηκα να τον αγοράσω περισσότερο για πλάκα. Όταν όμως, την ίδια ημέρα, δίπλα στην Εθνική Βιβλιοθήκη των Τυράνων είδα αρκετούς να φωτοτυπούν τέτοιους χάρτες, ανάλογου περιεχομένου βιβλία και να συζητούν γι' αυτά δεν γέλασα καθόλου. Σ' ένα ανάλογο άρθρο μου που απευθυνόταν στο ελληνικό κοινό έγραφα: « Σήμερα είναι μονόδρομος η όσο το δυνατόν αντικειμενική εξέταση των ιστορικών γεγονότων και η νηφάλια ανάγνωση της συγκυρίας και των ζητημάτων που έχουν πολιτική και νομική υπόσταση στο νεοφιλελεύθερο περιβάλλον που ανήκουν η Αλβανία και η Ελλάδα, όπως αυτό των περιουσιών. Η απόκρυψη του παρελθόντος ή ο προπαγανδιστικός εξωραϊσμός του και η αποφυγή της πραγματικότητας έχουν αποδειχθεί οι χειρότεροι τρόποι αντιμετώπισης υπαρκτών ή «ανύπαρκτων» ζητημάτων».

Μου είναι απεχθές και το «κλειστό ζήτημα» της ελληνικής πλευράς και το «ανοιχτό ζήτημα» της αλβανικής. Μάλιστα το να «ανοίξει» το ζήτημα είναι επιθυμία όχι μικρού τμήματος του ελληνικού πολιτικού κόσμου, όπως είδαμε πρόσφατα με αφορμή κάτι εκρήξεις αυτοσχέδιων εκρηκτικών μηχανισμών στην Παραμυθιά και την ανατίναξη ενός πυλώνα της ΔΕΗ στο Φιλιάτι. Ευτυχώς η ελληνική κυβέρνηση δρώντας με υπευθυνότητα το ...άφησε κλειστό, θεωρώντας -σωστά νομίζω- τραγικές τις συνέπειες ενός τέτοιου ανοίγματος. Από την άλλη θεωρώ ότι ο εθνικισμός στην Αλβανία καλύπτει περισσότερο ένα αίσθημα «χαμένης τιμής» και ως εκ τούτου είναι (προς το παρόν;) λιγότερο επικίνδυνος από τον ελληνικό, αν και αγκαλιάζει και αυτό το κομμάτι της κοινωνίας που αυτοαποκαλείται αντιεθνικιστικό, αλλά μπορεί να καταστεί και πιο «ανεξέλεγκτος». Νομίζω ότι δεν αρκεί ο φιλόξενος χώρος για να αναφέρω τι συνιστά για μένα «ζήτημα», και ούτε πιστεύω ότι σημασία. Πάντως σε καμία περίπτωση αυτά που -έως και γραφικά θα έλεγα ως νομικός- θέτουν (και με τον τρόπο που τα θέτουν) οι τσάμικες οργανώσεις στην Αλβανία ή αλλού. Ας βάλουμε τα πράγματα σε μια πιο προσγειωμένη, σκληρή ή και ενδεχομένως άδικη πραγματικότητα, αυτήν της πολιτικής και των συσχετισμών: Η πρόσφατη συζήτηση για τα «διατάγματα Μπένες» (1945-1947) που επικύρωναν την εκδίωξη των Σουδητών από την σημερινή Τσεχία και τη στέρηση των περιουσιών και της ιθαγένειά τους είναι ενδεικτική. Εδώ η αντιπαράθεση είναι ανάμεσα στην «ισχυρή» Γερμανία και την «αδύναμη» Τσεχία. Το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο δεν φαίνεται να τα βρίσκει αντίθετα με το κοινοτικό δίκαιο, η γερμανική κυβέρνηση κάνει λόγο για την

²⁵ Παρόμοιες συμπεριφορές, και μάλιστα πιο έντονες, διαπιστώνονται και σε πολλούς τουρκόφωνους ορθόδοξους, καταγόμενους από τη σημερινή Τουρκία. Θα ήταν όμως (εξίσου) ανεδαφικό να ισχυριστεί κανείς οποιαδήποτε σχέση με το τουρκικό έθνος.

²⁶ Η σίγουρη αντίδραση του κράτους σε αυτή την υποθετική σκέψη δεν νομίζω ότι θα μεταβάλλει σε πολιτικά μετρήσιμα μεγέθη την υποθετική πάλη εξέλιξη που ανέφερα παραπάνω.

ιστορικά και νομικά απαράδεκτη έννοια της «συλλογικής ευθύνης» και ζητά την εκ των υστέρων ακύρωσή τους-ή την ex tunc- χωρίς αυτό να επιφέρει άλλης μορφής αποζημίωση, εκτός της ηθικής. Θεωρείται ότι ίσως αυτό ανοίξει μια γρίλια για την αποζημίωση των Σουδητών που ήταν ενάντια στους ναζιστές. Η αποτυχία του Στόιμπερ να εκλεγεί αποσβένει την πιθανότητα ριζοσπαστικότερων θέσεων από τη μεριά της γερμανικής κυβέρνησης.

Είναι λοιπόν εμφανές ότι το ζήτημα ούτε «κλειστό» ούτε «ανοιχτό» είναι. Όχι μόνο οι κυβερνήσεις, αλλά οι κοινωνίες πρέπει και μπορούν να αναζητήσουν τι και πως έγινε, και τότε μπορούν και πρέπει να συνδιαλαγούν.